

Pokroef

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 64

NUMMER 2

MRT-APR-MEI 2017



3 Leven en oeuvre van Trubatsjov
– Dolf Bruinsma

6 Ieder in zijn eigen taal !?
– Paul Baars

9 ‘Uw Naam gaat lichtend over deze aarde’ – Leo van Leijssen

13 De Ene Kerk, over Chomjakov – Dolf Bruinsma

16 Christus van het deemoedig zwijgen – Paul Brenninkmeijer

19 De heksenketel van het Midden-Oosten – Peter Raedts



De West-Syrische stad Hama in puin, in 1982, na het bloedbad door Hafez el-Assad, de vader van de huidige dictator van Syrië, Bashar el-Assad. (Foto: Wikimedia Commons)

23 Byzantijnse Liturgie XVI: Begrafenis – Johan Meijer

Voor u ligt het tweede nummer van de 64^e jaargang van *Pokrof, tijdschrift over Oosterse christenen, kerken en culturen*. Oosters christendom is een veelkleurige werkelijkheid. Er zijn allerlei Oosterse christenen: Orthodox, Oriëntaals-orthodox, geünieerd. Oost en West lopen steeds meer door elkaar. Het Oosten is nu ook in het Westen en het Westen is in het Oosten. Van deze veelkleurige werkelijkheid willen wij u steeds weer iets laten zien op een degelijke, toegankelijke en involende manier.

In dit nummer vindt u artikelen over de Russische componist Trubatsjov, het probleem van de liturgische taal, een artikel én iets verderop een meditatie over iconen, een artikel over de Russische religieuze denker Chomjakov en een historische inleiding op de heksenketel van het Midden-Oosten. Het nummer eindigt als gebruikelijk met de rubriek ‘Byzantijnse liturgie’, dit keer over de dienst van de begrafenissen.

Veel leesplezier,

Paul Baars,
hoofdredacteur a.i.

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: ‘Christus van het deemoedig zwijgen’, hedendaagse icoon naar Russisch voorbeeld uit 18^e-19^e eeuw [Icoon en foto: P. Brenninkmeijer]. Achterzijde: Icoon, Rusland 19^e eeuw. Centraal de Verrijzenis – Pasen als Feest der Feesten –, daar omheen de Twaalf orthodoxe Hoofdfeesten en in de vier hoeken de vier Evangelisten [Foto: Temple Gallery, Londen].

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars (hoofdredacteur a.i.), Paul Brenninkmeijer, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Leo van Leijssen (redactiesecretaris), Johan Meijer, Katja Tolstaja, Iglika Vassileva van der Heiden, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:

Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de

inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingsdienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €22,50 voor Nederland, voor het buitenland €27,50, giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145 (BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss.
Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

Muziek voor deze eeuw

Leven en oeuvre van Sergei Trubatsjov

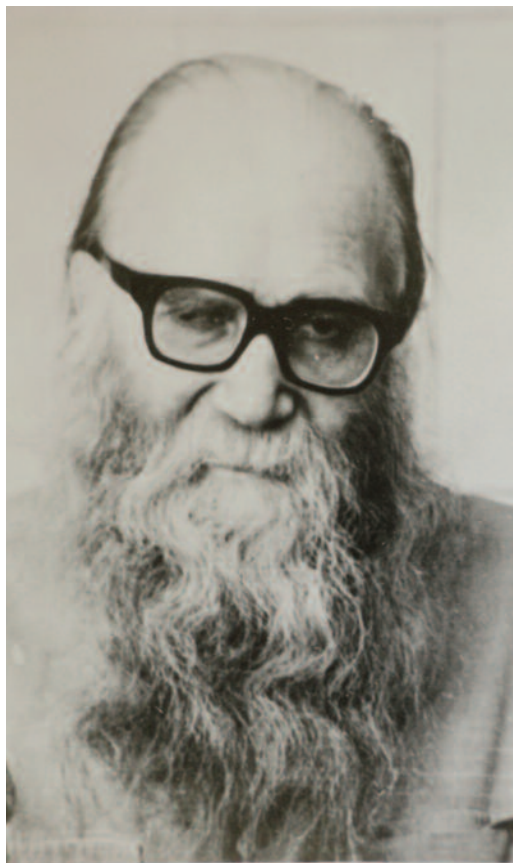
“In alle orthodoxe kerken klinkt zijn muziek”, getuigt Natalja Gerenok in een tijdschriftartikel¹ over de belangrijkste levensfeiten van diaken Sergij Trubatsjov (1919-1995). In het onderstaande geeft Dolf Bruinsma in samenwerking met Paul Baars hiervan een bewerking.

Wie was Sergij Trubatsjov? Zoals we bij een boom niet stilstaan bij zijn eerste planting, groei en uiteindelijke wasdom, zo zien we van een oudere man slechts wat er nu is. Bij een boom gaan we de jaarringen na, en bij een mens verdiepen we ons in de sporen uit het verleden. Zo formuleert Trubatsjov het in zijn autobiografie.

Vader Zosima

Het is interessant iets over zijn vader te weten, aartspriester Zosima Vasiljevitsj Trubatsjov. Deze werd als zoon van een diaken geboren in 1893 in het dorp Putsjuga, in de Archangel-skaja Oblast' (bestuurlijke regio met hoofdstad Archangelsk, in Ruslands hoge noorden), en was zoon van een diaken. Na een studie aan de Geestelijke Academie van Moskou kwam hij in de Troitse Sergieva Lavra in Sergiev Posad, het hart van het orthodoxe Rusland. De befaamde theoloog Pavel Florenskij inspireerde hem ertoe zijn verdere leven aan de Kerk te wijden. Zosima Vasiljevitsj Trubatsjov was muzikaal, en leidde het tweede koor van de Academie. Hij trouwde, en werd gewijd tot diaken, en tot priester.

Daarna werkte hij vader Zosima in een dorp in Velikij Ustjug, waar zijn kinderen werden geboren. Van de drie kinderen was Sergej (1919) de oudste. Het was een lastige tijd. De revolutie was uitgebroken, de “godelozen” maakten hem het leven zuur, en de geestelijken waren het onderling oneens. Steun kreeg hij van zijn parochianen: arbeiders. In 1928 werd



zijn kerk gesloten, en er volgde een verbanning van twee jaar. Terwijl zijn vrouw en kinderen bij familie in Sergiev Posad zaten, werkte hij op een sovchoz (collectieve staatsboerderij), en zag nog kans diensten te verzorgen in een kerk. Dit duurde tot 1934, en in 1938 volgde een nieuwe arrestatie. In dat jaar is hij in een kamp geëxecuteerd, kon men pas in 1989 vaststellen. In 2000 werd hij als zogeheten ‘nieuwe martelaar’ heilig verklaard.

De zoon Sergij, over wie het nu verder gaat, kreeg van zijn vader de eerste muzieklessen, en onderging het rijke culturele leven begin 20^e eeuw in Sergij Posad, in de Lavra, met vader Pavel Florenskij (1882-1937, eveneens

¹ *Pravoslavije i sovremennost' (Orthodoxie en actualiteit)*, no. 29 (45).

geëxecuteerd) als middelpunt. Hij trouwde met een dochter van Florenskij.

Oorlog, opleiding en verder

De oorlog riep hem in 1940. Hij diende aan de grens met Finland, aan het Wit-Russische front, in de strijd om Königsberg, en aan het oostelijke front tegen Japan. Hij kreeg een reeks onderscheidingen, maar was nooit spraakzaam over zijn belevissen. Hoogstens zei hij dat er veel muziek was verbrand. En dat hij in een verlaten huis van de commandant op de piano mocht spelen. In 1943 kwam hij onder een militaire vracht wagen terecht - zijn uiteindelijk behoud zag hij als een geschenk van God.

Na de oorlog kon hij zijn opleiding aan het Moskouse Staatsconservatorium voltooien, met lof. Sergiev Posad heette nu Zagorsk, en nog tijdens zijn opleiding leidde hij een koor van werkers in een fabriek ter plekke, die zich na het werk in een fraai cultuurgebouw met parketvloeren en lusters verzamelden, en waar ze ook muzieklessen konden volgen.

Na het conservatorium kwam hij in Petrozavodsk terecht, de hoofdstad van Karelië (uiterste westen van Noord-Rusland). Hij kreeg er de leiding van het radio- en tv-symfonieorkest. Hij richtte er koren op, die nog steeds naam maken. Hij verlangde ernaar de klas-sieken uit te voeren: Bach, Händel, Mozart, Beethoven en Tanejev. Een hoogtepunt voor hem was de uitvoering van het Requiem van Mozart. Het Sovjet-repertoire mocht natuurlijk niet ontbreken. In 1961 keerde hij met zijn gezin naar Moskou terug. Tientallen jaren doceerde hij aan

muziekinstututen, deed wetenschappelijk werk, schreef artikelen over dirigerstijlen. Verder was hij onpartijdig, gelovig. Velen hadden de indruk dat hij met zijn aanstelling onder zijn niveau zat. De studenten droegen hem op handen. Ze voelden wel dat hij een gelovig man was. De leiding ging voorzichtig met hem om. Over zijn persoonlijk leven was hij weinig mededeelzaam.

In het artikel van Gerenok worden allerlei opmerkingen van personen uit de muziekwereld geciteerd. Over zijn bescheidenheid, zijn zachte stem, zijn professionele autoriteit. Op de een of andere manier waagde je het niet je voorbereidingen niet op orde te hebben. Ferulev, dirigent en theaterdirecteur, getuigt dat Trubatsjovs hele manier van zijn en doen getuigde van een toewending tot God.

Terug bij de Lavra

En zo kwam in 1980 het jaar van zijn pensionering. Hij besloot in Sergiev Posad te gaan wonen, zich bezig te houden met het gedenkhuis van Pavel Florenskij, en verbonden te zijn met de Lavra. Hij was erbij geweest toen in 1946 de Lavra werd heropend. In de kathedraal waren de ramen uitgeslagen, op de vloer lag sneeuw en ijs, en het was ijskoud. Alles was er kaal - het jonge echtpaar had geholpen de stoffen be-

kledingen, onder meer van het altaar, weer in orde te maken.

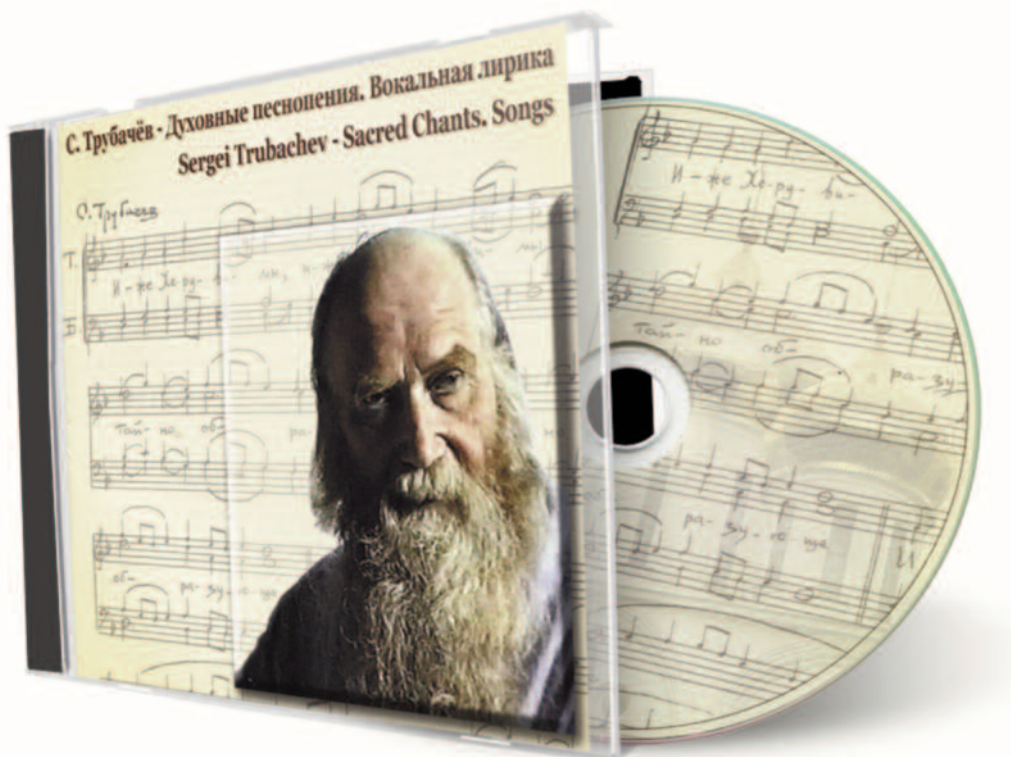
Gelovigen zorgden voor materiaal. Sergij Trubatsjov kon nu al zijn muzikale ervaring in dienst stellen van de Kerk. Hij kwam in contact met Matfej Mormyl', de legendarische dirigent van het koor van de Lavra, die zich beklaagde over een zekere

Paul Baars over Trubatsjovs muziek

"In Pskov, Rusland, heb ik al composities van Sergij Trubatsjov leren zingen. Een goede bekende daar, diaken Sergi Zabjájlov, attendeerde mij op hem. Zo vond Trubatsjov via de stedenband met Pskov zijn weg naar Nijmegen.

Trubatsjov gebruikt in zijn composities motieven uit oude vormen van Russische kerkmuziek. Vaak voorziet hij die motieven van tweestemmige of meerstemmige harmonisaties. Zijn muziek heeft een harmonische, vloeiende stijl, die doet denken aan koormuziek van de Engelse componist Vaughan Williams (1873-1958). Het is heel geconcentreerde, ingetogen en uitgewogen muziek. Ze is niet altijd gemakkelijk. Je kunt merken dat hij met professionele koren heeft gewerkt.

Via google of YouTube kun je werk van hem vinden en beluisteren. Typ daartoe de volgende zoekwoorden in, in Cyrillische letters: Милость мира (двухголосное, Трубачев) of: Милость мира(Трубачова).wmv."



eentonigheid van het koorrepertoire. Sergij zette zich aan nieuwe bewerkingen van de gezangen, die tot zijn vreugde werden uitgevoerd. Dit was voor hem het echte werk: in opdracht, maar dan in de goede zin van het woord. Componeren, muziek schrijven, doe je niet zomaar, maar met het oog op de uitvoeringspraktijk. En dan was de kerk de meest geëigende plek. Wat hij daarbuiten, vóór 1980, had gedaan, was voorbereiding. Wat hij maakte was zingbaar, de zangers waren tevreden, de samenwerking met vader Matfej verliep goed. Dit alles wierp vruchten af, belangrijk voor de herboren Russisch-orthodoxe Kerk.

Zijn werk behelst liturgieën, gezangen voor de triodions, bijzondere feesten, bijvoorbeeld ter gelegenheid van het duizendjarig Russisch christendom, en 'geestelijke concerten'. Hij bewerkte overgeleverde zangwijzen, werkte mee aan uitgaven van de liturgieboeken door het patriarchaat, en verzorgde materiaal voor het tijdschrift van het patriarchaat. De koren van het Danilov- en Valaamklooster namen zijn werk op in het repertoire, zelfs in handgeschreven vorm, vóór de publicatie. Koren en

parochies konden op zijn hulp rekenen - hij dirigeerde zo nodig, of zong mee.

Op 20 augustus 1995 werd hij door de patriarch, onder wie de kerken van de Lavra vielen, tot diaken gewijd. Sergij Zosimovitsj Trubatsjov werd in een aanbevelingsbrief door archimandriet Kirill, die hem al tien jaar kende, beschreven als een christelijk opgevoed mens, van de oude stempel, edelmoedig, een componist die hij ondersteunt, "in de hoop dat hij door zijn bescheiden dienstbaarheid de gelovigen tot troost en vreugde zal zijn en de naam van God zal verheerlijken."

Hij diende tot 15 oktober 1995 in de kerk van het seminarie. Tien dagen later overleed hij in een ziekenhuis aan een infarct. De uitvaart had plaats in de Uspenskij Sobor van de Lavra. Zijn werk wordt overal gebruikt. Het is in twee, misschien inmiddels in drie delen uitgegeven.

Uit tijdschrift *Pravoslavije i sovremennost'* no. 29 (45)

Bewerking: Dolf Bruinsma
Met dank aan Paul Baars.

Ieder zijn eigen taal!?

De Pinksterboodschap in het Evangelie is heel duidelijk. Iedereen hoorde de prediking van de apostelen “in zijn eigen taal” (Hand 2:8). Er is dus voor christenen niet één heilige taal. Elke taal kan heilig worden, wanneer de spreker de goede snaar weet te raken en de luisteraar daar open voor is.



De Byzantijnse koren en katholieke gemeenschappen hechten vaak aan het Kerkslavisch. De leden zijn in grote meerderheid Nederlanders. Orthodoxe parochies vertonen meer verscheidenheid. Een aantal gebruikt uitsluitend hun traditionele liturgische taal of uitsluitend het Nederlands. Maar andere parochies kiezen voor een mengvorm van Nederlands en andere talen.

Volkstaal: een Orthodox principe?

Het lijkt alsof de Orthodoxe Kerk de Pinksterboodschap in praktijk heeft gebracht. Men vierde de liturgie in een gecultiveerde vorm van de eigen taal, bijvoorbeeld Arabisch, Grieks of Kerkslavisch. Later is men soms verstarde. In Griekenland gebruikt men nu nog verplicht het Kerkgrieks, een verfijnde vorm van het Koinè-Grieks uit de Oudheid. In de Russisch-orthodoxe Kerk is het Kerkslavisch verplicht en modern Russisch verboden, zelfs voor de lezingen uit de Schrift. In de diaspora wordt tegenwoordig in heel veel moderne talen liturgie gevierd.

De meeste Grieken of Russen kunnen tegenwoordig hun ‘eigen’ liturgie dus moeilijk vol-

Russisch-orthodoxe processie met icoon van de Slavenapostelen Cyrillus en Methodius in Novosibirsk, met ongetwijfeld de gezangen in het Kerkslavisch, de liturgische taal die de twee heiligen voor de Slavische volkeren hadden gevormd. (Foto: Testus/ Wikimedia Commons)

gen. Dat geldt vooral voor de wisselende gebeden. Menig Orthodox of Byzantijns kerkkoor bijt de tanden erop stuk. Weinig Nederlanders beheersen het Kerkslavisch of Kerkgrieks goed. Maar is een Nederlandse vertaling wel begrijpelijk? “Presvjataja Bogoroditse, spasi nas” vertaalt men meestal met: ‘Alheilige Moeder Gods, red ons’. Juist de vertaling roept vragen op, die anders verborgen waren gebleven. Hoe kan God een moeder hebben? En Christus is toch onze Redder! Je schrikt van wat je bidt. Wanneer je Moeder Gods nauwkeuriger vertaalt met ‘Zij die God gebaard heeft’, hebben we een uitweg uit de eerste vraag. Maar de tweede vraag is veel moeilijker te beantwoorden. Kan deze wending theologisch eigenlijk wel?

Waar voelt iemand zich thuis?

In de Verenigde Staten is onderzoek gedaan naar het gebruik van de taal in de liturgie van

de Orthodoxe parochies van de verschillende jurisdicties. Daaruit blijkt dat men vrij veel Engels gebruikt. De ontkerkelijking blijkt sterker bij die kerkgemeenschappen die sterk vasthouden aan hun eigen etnische identiteit en hun oude kerkelijke taal. Dat heeft er o.a. mee te maken dat bij de tweede en vooral derde generatie de moedertaal op de achtergrond raakt en dat die generaties steeds meer gemengde huwelijken aangaan. De partner heeft een taalprobleem en kan moeilijker aansluiting vinden.

Na de Russische Revolutie van 1917 is in België een tiental parochies opgericht binnen de Russische traditie. De meeste daarvan waren aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog alweer op hun retour. Ook hier wordt erop gewezen dat de helft van de migranten met een Belgische partner was getrouwd. Bovendien was een zekere geslotenheid ontstaan: een nostalgie naar het oude Rusland, waarnaar men niet meer kon terugkeren, en een onvermogen om zijn weg te vinden in de Belgische samenleving.

Een parochie die een oude liturgische taal gebruikt, kan naar mijn ervaring best open zijn. Een Nederlandstalige parochie kan gesloten en dogmatisch zijn. Ik heb het vermoeden dat voor de meeste gelovigen niet eens zo belangrijk is welke liturgische taal men zingt. Wat telt is de sfeer en die wordt vooral bepaald door de zang. Belangrijk is wel dat je in je eigen taal kunt biechten en dat je na de liturgie ook in je eigen taal koffie kunt drinken. Ik heb dat zelf in Rusland ervaren. In het Russisch biechten vind ik lastig. Mijn Russisch is redelijk, maar ik mis de nodige nuances. De priesters die ik daar ken, zeggen dan gelukkig: zeg het maar tegen God in het Nederlands. Het is heel begrijpelijk dat migranten naar een kerk komen waar ze mensen in hun eigen taal kunnen ontmoeten. Dat kan tot nationalisme of isolement leiden, maar dat hoeft helemaal niet. Het kan juist een netwerk bieden om elkaar te helpen bij het vinden van werk en bij de opvoeding van kinderen.

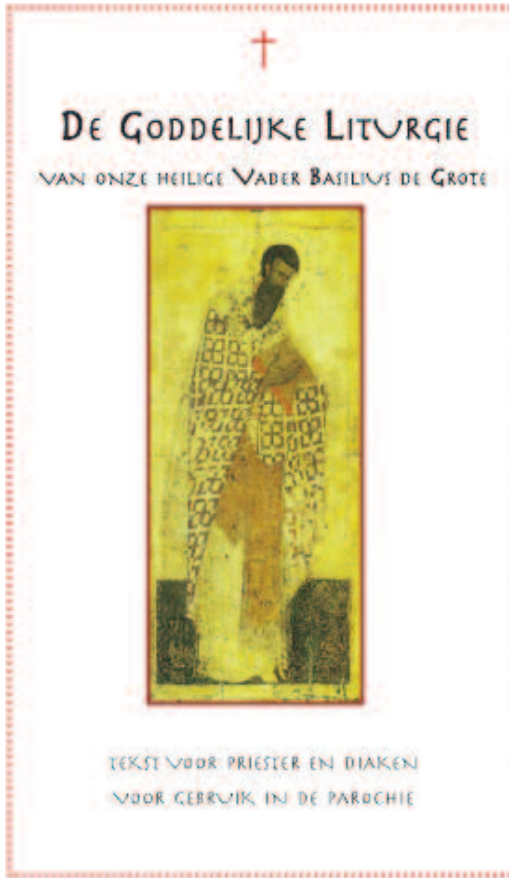
Reducties

De Orthodoxe theoloog Alexander Schmemmann bestrijdt de opvatting dat alle problemen voor de Orthodoxe Kerk in Amerika zouden verdwijnen wanneer je de liturgie maar in het Engels viert. Hij noemt dat een “taalkundige reductie”. Hij bedoelt daarmee dat je de liturgie niet kunt terugbrengen tot het begrijpen van teksten. Het is niet zo erg wanneer je een tekst niet meteen volledig doorgrondt. Hij waarschuwt

ook voor een “formalistische reductie”: het zo precies en uitgebreid mogelijk uitvoeren van voorschriften. Men vliegt elkaar hierover ook vaak in de haren. Tot slot waarschuwt hij dat je het kerkelijk leven niet kunt beperken tot enkele uren in het weekend. Veel parochies kennen alleen de zondagse eucharistieviering. Dat is volgens hem een liturgisch “dieet”. De Orthodoxe (en de Rooms-katholieke) liturgie omvat veel meer dan de Heilige Liturgie (eucharistie) op zondag. Belangrijk zijn ook de ochtend- en avonddienst (vooral op zaterdagavond), de feesten, de gebeden voor thuis en nog veel meer. De kern van de liturgie is voor Schmemmann dat de gelovige gemeenschap een Mysterie viert dat je nooit helemaal kunt begrijpen. Je raakt aan het Koninkrijk van God, dat in de liturgie opgeroepen wordt. Er daalt iets ‘vanuit de hemel’ neer op aarde. Daar draait het om! In welke taal je hebt gebeden, of je alle teksten goed hebt begrepen, of het allemaal precies klopte volgens de regels en of het allemaal mooi was gezongen is van minder belang. Hij benadrukt dat die ervaring gevolgen moet krijgen voor héél je leven. Je mag vanuit je geloof best kritiek leveren op de ‘American way of life’ zonder jezelf daar hooghartig boven te verheffen.

Vertalen: noodzakelijk en onmogelijk

Vader Schmemmann en de Russische iconenschilder archimandriet Zinon (Theodor) menen dat je de inhoudelijke nuances van het Kerkslavisch moeilijk in een moderne taal kunt weergeven. Maar de Kerkslavische tekst is zelf ook een vertaling en geeft het poëtische karakter van de Griekse bronteksten al niet goed meer weer, onder anderen omdat het metrum en de rijm van veel Griekse gebeden verloren zijn gegaan. Elke vertaling, hoe goed en mooi ook, brengt een betekenisverschuiving. Het Kerkslavisch kreeg rond 1650 zijn definitieve vorm tijdens de hervormingen van patriarch Nikon. De liturgische boeken in Rusland werden toen herzien naar de Griekse boeken, die men uit Venetië had meegenomen. Men heeft geprobeerd de woordvolgorde van het Grieks en het aantal lettergrepen te handhaven. Zelfs fouten die in de gebruikte bronnen stonden, zijn overgenomen. Men noemt deze vertaling nu soms ‘geniaal’ en ‘goddelijk geïnspireerd’. Toch ervaar ik haar als vrij star en geconstrueerd. Het moderne Russisch heeft voor mij een meer poëtisch, muzikaal en religieus karakter dan het Kerkslavisch. De muzikale tradities die rond het Kerkslavisch zijn ontstaan, zijn



Orthodoxe liturgie in het Nederlands, Liturgie van de H. Basilius in de vertaling van Moeder Maria in de uitgave van het Orthodox klooster in de Peel, Asten 2013.

meestal wél bijzonder mooi, zowel in de Russische traditie als in de Byzantijns-Slavische traditie op de Balkan.

Natuurlijk kun je sommige oude woorden niet zomaar weergeven in een moderne taal. Maar de uitspraak dat het Nederlands te plat is er om religieuze dimensies in weer te geven, getuigt van zelfhaat en van een groot gebrek aan kennis van de Nederlandse cultuur. Men vergeet Martinus Nijhoff, Guido Gezelle en vele anderen. Diverse mensen hebben zich ingespannen om de Orthodoxe gebeden te vertalen: o.a. matoesjka Haverman, vader Adriaan, diaken Cornelis Bouman, de vertaalcommissie van de *Vereniging van Orthodoxen*, moeder Maria en vader Johann Meijer. Daarbij zijn vaak al harmonisaties en melodieën gemaakt. Het is een langdurig proces dat nog niet is afgesloten. Op al die vertalingen en muziek is wat aan te merken.

Er wordt nogal wat gevraagd van een vertaling. Ze moet de grondtekst goed weergeven, in correct Nederlands zijn gesteld, zingbaar zijn en liturgisch zijn. Het moet geen taal van de straat zijn, maar gewijde taal. Ik zou nog iets willen toevoegen. Je kunt met een vertaling ook creatief nieuwe taal scheppen. Men zegt dat de heilige Cyrillus en Methodius hebben vertaald naar het Slavische dialect van hun geboorteplaats Thessaloniki. Maar ze hebben net zo goed deze Slavische taal op een hoger niveau gebracht. Ook de Bijbelvertaling van Luther heeft het Duits mede gevormd, zoals de Statenvertaling het Nederlands mede heeft gevormd en de King James Bible het Engels. Kees Waaijman (o. carm.) doet zoiets in zijn Psalmvertaling. Het 'Nederhebreuws' van de Naardense Bijbelvertaling scheidt ook nieuwe taal. Sommige koren en dirigenten veranderen tijdens de repetitie vertalingen. Je pretendeert dan kennis die er niet is. Het is jammer dat er na het wegvallen van de Vereniging van Orthodoxen in het Nederlands taalgebied geen coördinatie meer is op dit gebied. Ieder gaat voor zich.

Meertaligheid

Wat doe je hiermee in een parochie? Het is gevaarlijk een dogmatisch antwoord te geven, bijvoorbeeld: 'alleen Nederlands' of 'alleen Kerkslavisch'. Je gaat dan voorbij aan de situatie van de concrete gemeenschap. Veel Orthodoxe parochies zijn gemengd. De meerderheid bestaat uit migranten. De tweede groep vormen doorgaans de Nederlanders. Daarnaast zien we nog veel meer nationaliteiten. Het ligt voor de hand dat in de toekomst het Nederlands geleidelijk aan belang zal winnen. De kinderen praten onderling soms al veel Nederlands. Toch zou ik de traditionele liturgische talen nooit helemaal willen afschaffen. Je verliest dan een rijke schat aan muzikale traditie. (Dat geldt ook voor het Gregoriaans in de Rooms-katholieke Kerk). Je behoudt dan een ijkpunt voor de vele theologische interpretaties die ontstaan. Veel parochies kiezen daarom voor een mengvorm. Het is een compromis, maar wel met een meerwaarde. Ik word er altijd blij van. Het maakt mijn wereld groter. Het herinnert mij aan het Pinksterfeest.

Paul Baars

'Uw naam gaat lichtend over onze aarde'

Enkele aantekeningen bij de feesticonen

De dag dat ik dit artikel begin te schrijven is het maandag in de Tweede Vastenweek in de Byzantijnse liturgische traditie. Dit jaar vieren orthodoxen en katholieken tezelfdertijd Pasen. In de oosters-orthodoxe en grieks-katholieke liturgie was het de dag ervoor Zondag van de Overwinning van de Orthodoxie. Op Facebook figureren al in de loop van de maandag foto's van dit feest: kindertjes met iconen in hun hand in een Nederlandse orthodoxe parochie tijdens de op deze dag traditionele processie, en bisschoppelijke prelaten met al evenzeer de gewijde beeltenissen in hun hand in een zelfde soort processie tijdens een plechtige liturgie in de Griekse kathedraal te Brussel.

Wat maakt dat iconen en orthodoxie - rechtgelovigheid én juiste lofprijzing - zo nauw met elkaar verbonden zijn, dat er een aparte zondag voor in het liturgische jaar is ingeruimd, en nog wel aan het hoofd van de Grote Vasten voor Pasen?

Deze Zondag van de Overwinning van de Orthodoxie vierde ik in mijn Johannes van Damascusgemeenschap, katholiek van de Byzantijnse ritus te 's-Hertogenbosch; compleet met iconwijding voorafgaand aan de Goddelijke Liturgie en een iconenprocessie erna. Ja, ook katholieken vieren dit feest in de Byzantijnse traditie. Het feest grijpt terug op de dubbele overwinning der iconen in 787 en 843. Deze overwinning vond ruim twee eeuwen vóór het zogeheten 'Oosters schisma' van 1054 plaats. De synode waarop de iconen werden gerehabiliteerd na de eerste golf van iconoclasmie, is het Tweede Concilie van Nicea in 787, het Zevende Oecumenische Concilie. Dat is het laatste concilie dat zowel door oosters-orthodoxen als door katholieken wordt aanvaard.



'Heden hangt aan een kruis, die de aarde vast boven de wateren hing' (Liturgie van H. Vrijdag/Goede Vrijdag). Icoon van de kruisiging, Balkan 1831. Bovenaan staat in het Grieks: 'Kruisiging van Christus'; boven Maria staat 'Moeder van God' (Mêtêr Theou in afgekorte vorm), boven de evangelist Sint-Jan 'H. Johannes de Theoloog'.

Geschiedenis van heil

Op deze zondag hoorde ik weer dat mooie gebed dat hierbij is geplaatst (zie kader op pagina 10) en waaruit ook het motto van de Zondag voor de Oosterse Kerken 2017 genomen is. Ik focus op een andere zinsnede uit dit gebed: 'Zo kreeg uw Verbond met Israël gestalte, zo hebt Gij met ons geschiedenis gemaakt'.

Geschiedenis van heil, heilsgeschiedenis.

Iconen 'verbeelden' niet alleen de aanwezigheid van God, Christus, Maria en de heiligen in portretten, ze beelden ook heilsgeschiedenis uit. Van de iconen die de heilsgeschiedenis verbeelden, met name de zogeheten feesticonen, geldt al evenzeer het motto van deze Zondag voor de Oosterse Kerken: «In mensengezichten kijkt Gij ons aan...» Meteen volgend op die woorden gaat het iconwijdingsgebed verder: "... uw Naam gaat lichtend over onze aarde. En wij, wij mogen

'In mensengezichten kijkt Gij ons aan'

«Heer God, Machtige, Gij woont onder ons. Gij hebt aan onze vaders uw woord gegeven: 'Ik zal er zijn'. En zie, uw aanwezigheid lichtte op in het mooiste dat mensen te bieden hebben: zilver, goud en zijdedraad, toegewijd handwerk, levenskunst. Veelkleurig is uw woord geworden: een huis van verbondenheid waarin het goed wonen is. Zo kreeg uw Verbond met Israël gestalte, zo hebt Gij met ons geschiedenis gemaakt.

Nee, mensenbeelden zijn U niet te min, de iconen van uw geliefden zijn aan U welbesteed. In mensengezichten kijkt Gij ons aan, uw Naam gaat lichtend over onze aarde. En wij, wij mogen onze ogen geloven en uw heerlijkheid genieten. Met eerbied kijken wij op naar hen, die uw gestalte vormden in ons midden, uw heiligen. Zij gingen ons voor, stralend levend, doende gerechtigheid. In hun spoor willen wij gaan, uw zege tegemoet, uw rijk van vrede en geluk. Zo bidden wij U.»

[Uit: 'Wijding van Ikonen', Byzantijns Liturgikon, pp 671-672, poëtische hertaling door Servaas Bellemakers van Russisch iconwijdingsgebed]

onze ogen geloven en uw heerlijkheid genieten.” Dat is de actualisatie, het 'Heden', waartoe de feesticonen, deze 'theofanische' beeltenissen, ons uitnodigen.

'Heden', de heilsgeschiedenis geactualiseerd

De Vlaamse professor Edmond Voordeckers (1931-2013), hoogleraar byzantinistiek in Gent en Leuven, schreef een prachtig boekje *Ikonen. Theofanie en Gebed* (uitgave Abdij Bethlehem, Bonheiden, 1983). Zoals de titel van zijn boekje al aan geeft behandelt hij de iconen vanuit het oogpunt van de *theofanie*, een aan het Grieks ontleend woord dat 'Godsverschijning' betekent. De iconen zijn immers een soort godsverschijning. In zijn boek heeft Voordeckers een hoofdstuk 'De actualiteit van de heilsgeschiedenis in beeld' (pp 58-65). Daarin verwoordt hij goed wat de rol van de iconen is, met name ook die van de feesten. De feesticonen zijn de vaste, bij een feest horende iconen die uitdrukken wat er op het feest wordt gevierd. Juist bij de feesticonen moeten we uitgaan van de theofanie. Iconen gaan hoe dan ook over aanwezigheid, in de eerste plaats het pre-

sent stellen van Iemand met een hoofdletter, maar ook van "hen, die uw gestalte vormden in ons midden, uw heiligen" (iconwijdingsgebed uit Byzantijns Liturgikon), de mensen die in Gods geschiedenis met de mens een vooraanstaande rol hebben gespeeld.

Kernwoord in de liturgie van de feesten is 'Heden' (of 'Vandaag'), bijvoorbeeld op het feest van de Verkondiging aan de Moeder Gods (Maria-Boodschap):

Vandaag begint onze Verlossing,
het eeuwig heilsplan wordt geopenbaard.
De Zoon van God wordt geboren als kind
van de Maagd.

Gabriël verkondigt de Liefde van God.
Daarom zeggen wij met hem tot de Moeder
van God:

'Wees gegroet, Gij vol van genade.
De Heer zij met U!'

[Byzantijnse liturgie, troparion van de Verkondiging aan de Moeder Gods, 25 maart, uit: *Byzantijns Liturgikon*, Tilburg-Zagreb 1991. Curs. van mij, vL].

Rondom dit *heden* verwoordt Voordeckers een gedachte die in haar duidelijkheid de moeite loont om ze in haar geheel te citeren:

“Zoals de Evangelies, geven de authentieke beelden van Christus geheel zijn Persoon weer. De Evangelies openbaren Hem ook in zijn handelen en spreken, ook al laten zij niet na te beklemtonen dat zij uit zijn handelingen en woorden slechts een keuze hebben gemaakt (Joh 20, 30-31 en 21, 25). De Kerk doet net hetzelfde. Zowel ten behoeve van de liturgie als ten behoeve van de figuratieve uitbeelding heeft zij een beperkt aantal evangelische gebeurtenissen geselecteerd en deze tot feesten verheven, omdat zij – naar haar oordeel meer dan andere – *theofanisch* en *heilseconomisch* zijn. Het is de twaalfvoudige cyclus, die men het *Dodekaorton* noemt, en die loopt van de Incarnatie bij de Boodschap tot aan het Ontslapen van de Moeder Gods waarbij bevestigd wordt wat door de Verrijzenis tot stand kwam.

Zoals het beeld van Christus niet zozeer een commemoratieve functie heeft, maar zijn reddende aanwezigheid bestendigt, zo is ook het liturgisch feest niet zozeer bestemd om heilsgeschiedenis uit een ver verleden in de herinnering op te roepen dan wel om dat Heil op de dag van vandaag te realiseren. De liturgi-

sche teksten drukken deze idee voortdurend en met grote kracht uit; men denke maar aan de bekende “Hodie”-antifonen voor de grote feesten in de Latijnse liturgie, die trouwens veelal vertalingen zijn van oude Griekse “Sèmeron”-hymnen: *Vandaag* is het dat God zich openbaart, het Heil komt nu tot stand, *dit is de dag*.

Deze gedachte bepaalt ten zeerste het uitzicht van de iconen der feesten. Enerzijds beelden zij niet alleen de evangelische tekst uit, waarin de gebeurtenis wordt verhaald, maar tevens de liturgische teksten – zelfs indien ze van apocriefe herkomst zijn –, waarin de gelovige gemeenschap reflecteert op het gebeuren. Anderzijds geven zij niet alleen de gevoelens weer die de *dramatis personae* weleer beleefden, maar ook de wijze waarop de actuele toeschouwer zich met die gevoelens identificeert. Daarbij komt dat deze accenten in elke feest-icoon telkens weer anders gelegd worden.” (p 58, curs. van Voordeckers)

Liturgische ‘tijd’

Hiermee steken wij in op een belangrijk moment: het liturgische ‘hier en nu’, de gewijde tijd. Iconen moeten we plaatsen in de orde van het present stellen in het heden. Presentie, tegenwoordigheid. God is betrokken op onze wereld: op deze schepping, op deze geschiedenis: van een volk, van een kerk, van elke menselijke persoon. De menswording van God in Jezus, maar vooral Jezus’ kruis en opstanding, zijn van deze aanwezigheid en betrokkenheid de ultieme consequentie en expressie.

Hoe is deze geschiedenis van heil present en actueel in ons leven? De Engelse syroloog (specialist op gebied van Syrische taal en christendom) en theoloog Sebastian Brock spreekt over twee soorten tijd, lineaire (= chronologische) tijd en “sacred time” (gewijde tijd):

“De gewone tijd is lineair en elk punt in de tijd kent een ‘voor’ en een ‘na’. Gewijde tijd echter kent geen ‘voor’ en ‘na’, alleen het ‘eeuwige nu’. Belangrijk bij gewijde tijd is de inhoud, en niet een bepaalde plaats in de opeenvolging van de lineaire tijd. Dit betekent dat gebeurtenissen die gesitueerd zijn op verschillende punten in de historische tijd maar deelhebben aan dezelfde heilsinhoud – gebeurtenissen zoals Christus ‘geboorte, doop, kruisiging, nederdaling in de sjeool en verrijzenis – allemaal bijeenkomen in de gewijde tijd. Het gevolg is dat hun tota-



‘Pasen, uw heerlijkheid, openbaart zich *vandaag*.’ [Liturgie Paasnacht]. Icoon [centraal deel] van de Opstanding/ Nederdaling ter Helle, Mstera-school, Rusland ± 1850. De lichtende mandorla roept het hoge theofanische karakter van deze scène op.

le heilsinhoud naar believen kan worden samengebond in om het even welk opeenvolgend punt in de lineaire tijd.”

Actualisatie die ‘uitstaat’

Met de ‘gewijde tijd’ stoten wij op een vitaal onderdeel van onze bijbels-christelijke traditie. Ik geef een voorbeeld uit het protestantisme, met de woorden van Dietrich Bonhoeffer uit zijn prachtige boek *Gemeinsames Leben*:

“[De afzonderlijke bijbelboeken] plaatsen de luisterende gemeente midden in de wonderbaarlijkste openbaringswereld van het volk Israël met zijn profeten, richters, koningen en priesters, zijn oorlogen, feesten, offers en lijden. De gelovige gemeente wordt binnengevoerd in de kerstgeschiedenis, in de doop, in de wonderen en de gesprekken, in lijden, sterven en opstanding van Jezus Christus. [...]

Wij krijgen deel aan wat eenmaal tot ons heil plaatsvond. Wij trekken, onszelf vergetend en verliezend, mee door de Rode Zee, door de woestijn, over de Jordaan het beloofde land in.”

Actualisatie! Er blijft echter tegelijkertijd een spanning tussen een heilsfeit zoals dat zich in de lineaire tijd op een concrete plek heeft ‘geopenbaard’, het liturgische heden waarin het present wordt gesteld én de vervulling van de belofte die erin besloten ligt, maar nog uitstaat. Van die spanning getuigt Cyrillus van Jeruzalem (kerk-

vader, 4^e eeuw) naar aanleiding van het doopsel. De doop wordt in het Nieuwe Testament een sterven en verrijzen met Christus genoemd. Cyrillus dringt daarbij evenwel aan op het maken van een reëel onderscheid. Hij zegt:

“In de doop stierven we niet echt en werden we niet écht begraven, werden we ook niet werkelijk gekruisigd en wederopgewekt.

Onze nabootsing geschiedde binnen een figuur, maar onze verlossing geschiedde in werkelijkheid.”

Die wérkelijke verlossing is echter ook een belofte en wacht daarmee nog op vervulling.

Feesticoon als heilsbemiddeling

Terug naar de icoon, meer in het bijzonder de feesticoon....! Ook in de icoon licht het ‘liturgische heden’ op, zoals we al zagen bij Voordeckers. Samen met de Schriftelezingen, de sacramenten en andere rituelen, in de gezangen met hun ‘heden’ die het heilsfeit ‘fêteren’, stelt de feest-

icoon Gods aanwezigheid in Zijn heilsdaden present. In haar compositie, in haar ‘onnatuurlijke’ tweedimensionaliteit en dito omgekeerd perspectief, in haar stijl is de icoon haast de ‘materialisering’ of misschien toch maar liever: de actualisering van het ‘Heden’ zoals dat in de liturgie even verschijnt en daar steeds weer ‘klinkt’ als nieuw.

Maar de feesticoon staat ook, net als alle actualisering zoals we hierboven zagen, in de spanning van het nog onvervulde. De icoon is een soort paradox van het reeds nu en het nog niet. Aan die paradox ontleent ze haar geheimnisvolle kracht. Er is volgens mij een grote behoefte aan deze paradox. Deze verdiept ons geloof, en maakt mensen open voor Gods verschijnen in onze wereld. Iconen, theofanie. “In mensengezichten kijkt Gij ons aan, uw Naam gaat lichtend over onze aarde. En wij, wij mogen onze ogen geloven en uw heerlijkheid genieten.”

Leo van Leijzen

ICONEN. ‘IN MENSEN GEZICHTEN KIJKT GIJ ONS AAN’ Zondag voor de Oosterse Kerken, 14 mei 2017

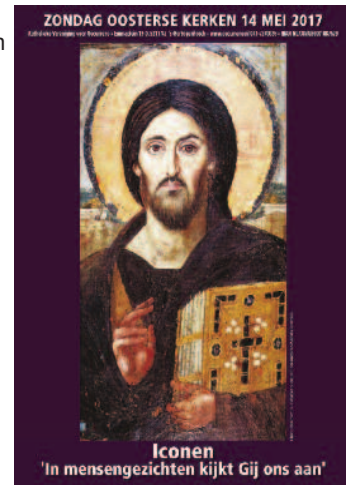
De Zondag voor de Oosterse Kerken binnen de Rooms-katholieke Kerk van Nederland valt elk jaar op de Vijfde Zondag van Pasen. Thema van dit jaar zijn de iconen.

Veel mensen hebben iets met iconen. In iconen kijkt God als het ware de mens aan, en de mens God. Met iconen raken we diep aan ons eigen mensbestaan in relatie tot God maar ook tot de wereld. We ontmoeten er *last but not least* de wereld van onze oosterse medechristenen, onder wie de iconen bijzonder tot ontwikkeling kwamen.

Bij deze tekst staat een afbeelding van de digitale poster die ter gelegenheid van deze zondag gemaakt is door de Katholieke Vereniging voor Oecumene die Zondag voor de Oosterse Kerken elk jaar organiseert. Het betreft de beroemde zesde-eeuwse Christisicoon uit het Grieks-orthodoxe Catherinaklooster in de Sinai (Egypte). Het is een zogeheten encaustische icoon (< Grieks: *enkaiô* = inbranden), d.w.z. vervaardigd door een methode uit de Oudheid waarbij men kleurstoffen op een houten paneel inbrandde door middel van hete was. Omdat het Sinai-klooster ook al in de 8^e en 9^e eeuw in moslimgebied lag en daarmee buiten bereik van de toenmalige iconoclastische Byzantijnse keizers, heeft deze icoon de beeldenstorm ongeschonden doorstaan. Daarmee symboliseert deze populaire icoon misschien ook wel de overleving én de latere bloei van de heilige beeltenissen in de oosterse Orthodoxie.

Maar iconen zijn allang niet meer beperkt tot de Oosters-orthodoxe Kerk. Vanwege hun bijzondere zeggingskracht hebben ze ook ruimschoots de weg gevonden naar de harten én kerken van westerse katholieken en protestanten. Iconen hebben inmiddels een oecumenische uitstraling en betekenis. Kortom, voldoende stof om op deze ‘Zondag voor de Oosterse Kerken’ wat meer bij stil te staan.

Informatie: Om in rooms-katholieke parochies en andere geloofsgemeenschappen aandacht te besteden aan *Iconen* zijn voor de Zondag voor de Oosterse Kerken 2017 uitgebreide informatie en preeksuggesties inclusief voorbede ter beschikking (vanaf Pasen) op de website van de Katholieke Vereniging voor Oecumene: www.oecumene.nl. Voor verdere info: secretariaat@oecumene.nl, 073-7370026.



De ene kerk

De Russische schrijver Aleksej Chomjakov (1804-1860) wordt gerekend tot een van de eerste slavofielen; ze idealiseerden het oude Rusland en stelden het orthodoxe geloof tegenover de vernieuwingen vanuit het Westen. Dit aldus de meeste uiteenzettingen, en als het over Chomjakov gaat blijft het hier meestal bij. Maar is er nog iets meer over hem te zeggen?

Hij was schrijver, dichter, theoloog. Een belangrijk theoloog, volgens velen. En dan: een leek. We zien meer dan eens in Rusland dat het godgeleerde denken uitgaat van leken. Zernov, in zijn inleiding tot een van Chomjakovs geschriften, stelt dat in de officiële instellingen, ook in kloosters en parochies, de theologie werd bedreven binnen een westers raam, met geïmporteerde filosofische begrippen, waardoor een eigen Russisch-orthodox geluid zich niet kon ontwikkelen.

In de eerste helft van de 19^e eeuw werd in het intellectuele wereldje van Moskou hevig gediscussieerd over de weg die Rusland moest gaan. Zoals gezegd: de slavofielen riepen op tot terugkeer tot het Russisch-orthodoxe geloof, en verwachtten veel van het opnieuw opbloeien van de dorpsgemeenschap: de *mir*. Dit vanuit het idee dat het volk recht van spreken had. Autocratie werd aanvaard, maar niet in de vorm van het keizerlijk absolutisme. Verder was men vóór het afschaffen van de slavernij.

De persoon

In die discussies speelde Chomjakov een levendige rol. Zijn officiële status was gepensioneerd kapitein van de cavalerie, sinds zijn



Zelfportret van een jeugdige Chomjakov. (Foto: Wikimedia Commons)

veertigste. Hij was gelukkig getrouwd en had kinderen. Hij kwam uit een geslacht dat terugging tot de 16^e eeuw. Zijn vader had een uitgebreide Franse bibliotheek; Frans was ook zijn gouverneur, een latinist. Het verhaal gaat dat de jeugdige Chomjakov fouten tegen het Latijn aantrof in een pauselijke encycliek.

Hij studeerde wiskunde, en onderbrak zijn studie in 1821 om in Griekenland te gaan vechten - Rusland speelde een rol in de Griekse onafhankelijkheidsstrijd tegen het Ottomaanse Rijk -, maar werd weer teruggehaald. Daarna

was hij weer een aantal keren onder de wapenen, maar hij had moeite met het geweld. Hij verbleef in Parijs en hij maakte reizen door de Slavische gebieden die bij Oostenrijk hoorden. Altijd was hij een zeer gelovig man, regelmatig biddend voor de iconen. In Frankrijk viel het op hoe strikt hij de vasten onderhield. Terug in Rusland discussieerde hij veel. Hij moet een inspirerende figuur zijn geweest, die veel jongeren trok, en soms wel wat veel aan het woord was. Wel een veelzijdiger mens dan iemand die alleen met Russische boerse gebruiken dweepte. En hij schreef: theologische beschouwingen, en ook toneelstukken en gedichten. Zijn verzameld werk bedraagt acht delen.

Op deze plek kijken we vooral naar de theoloog Chomjakov, op grond van een werkje dat hij schreef over de eenheid van de Kerk, en op grond van bespiegelingen over hoe Russen naar westerlingen kijken, en omgekeerd. In het laatste geval lange beschouwingen die weinig systematisch in elkaar zitten. De hoofdgedachten moet je er wat uit zoeken.

De ene Kerk

Van 1844/1845 dateert de beschouwing *De Kerk is één (Tserkov' odna)*, die pas drie jaar na zijn dood - hij stierf aan cholera - in een Russische periodiek verscheen in 1863; misschien vonden men die beschouwing nog een poos te provocatief. Wij hebben het wel eens over "de eenheid der kerken", in het meervoud, met de achterliggende gedachte dat die eenheid er nog niet is, en dat we daarnaar moeten streven. Maar Chomjakov stelt: de Kerk is één. Het is meer een constatering dan een boektitel. Want voor hem is dat de Orthodoxe Kerk, en eigenlijk is de aanduiding 'orthodox' niet nodig, want de Orthodoxe Kerk is de enige kerk. De andere zich christelijk noemende geloofsgemeenschappen vallen hierbuiten. Ik parafraseer voortdurend de auteur.

Dat de andere kerken er niet bij horen is geen nieuws. Hoe hij die eenheid ziet, is vooral te begrijpen vanuit zijn visie op de westerse kerken. Vooraf dit: de eenheid van de Kerk blijft gewaarborgd als men blijft vasthouden aan de onderlinge verbondenheid van de Schrift, de Liturgie, de leer en de kerkelijke instituties. Dit vormt de Kerk als geheel, en die Kerk als geheel is onfeilbaar. Dan weten we meteen wat we moeten denken van de onfeilbaarheid van de paus. Het enige hoofd van de Kerk is Christus. Het idee dat één persoon kan uitmaken wat waar is of niet, staat volledig haaks op het begrip

van een waarheid die binnen een gemeenschap wordt ontwikkeld. De Waarheid zelf verandert niet, wel het begrip ervan: de christelijke leer is nooit af. En de Kerk dwaalt niet, want is de Waarheid.

Hij houdt niet van concilies: die gaan te veel uit van eigenmachtigheid, dit loopt uit op despotisme. Er zijn dogma's geformuleerd zonder overleg met de Orthodoxe Kerk. De term "geestelijke broedermoord" valt.

Als de Kerk werkelijk één is, is er geen reden om te twijfelen. De dogma's van de Kerk zijn niet door het menselijke verstand te bevatten.

Wijzelf kunnen ze niet uitleggen en verduidelijken - ze worden duidelijk in de mate waarin God dat wil. Niet door de rede, maar door de genade. En zo is iedere twijfel te wijten aan het eigenmachtige verstand. Dit is juist wat in de Kerk van Rome gebeurde: ruimte voor particuliere meningen, discussies en controverses, en tenslotte een paus die de onfeilbaarheid naar zich toe trekt. Een autoriteit die alleen uiterlijk is, gedragen door een juristerij zonder liefde. Dit steeds volgens Chomjakov, met wie we hier niet in discussie treden.

Leer, Schrift en Eredienst

Wat de éne Kerk is, behoeft verdere uitleg. Meer dan anderen ziet Chomjakov de Kerk als een lichaam waarin alles samenhangt en in stand wordt gehouden door de bezieling van de heilige Geest. Zo'n Kerk, door God in het leven geroepen, kan niet falen. In haar zijn drie dingen: de leer, de Schrift en de eredienst, die alle even belangrijk zijn.

Oude en Nieuwe Testament zijn er door de Kerk. Zo bezien is het niet belangrijk door welke personen de Schrift is geschreven, wie de evangelisten waren, en of sommige brieven nu echt van Paulus waren en andere niet. De Kerk in haar geheel aanvaardt de Schrift, en als ze daarnaast nog andere geschriften aanvaardt, dan zijn die even heilig.

Dit geldt ook voor de eredienst. Hier kunnen hoogstens vergissingen worden begaan, maar de Kerk als geheel zorgt ervoor dat die worden overwonnen. En er kunnen veranderingen worden aangebracht, mits je er anderen niet mee beledigt en ze ondergeschikt blijven aan het geheel. De onfeilbaarheid berust bij de gehele Kerk. Leer, Schrift en Eredienst. Als je een van de drie verwaarloost, ben je op de verkeerde weg.



Chomjakov op latere leeftijd. (Foto: Wikimedia Commons)

Protestantisme

Een van de genoemde beschouwingen schreef Chomjakov naar aanleiding van een artikel in een Frans tijdschrift, waarin hij werd beschuldigd van protestantisme. In zijn reactie legt hij uit waardoor het protestantisme is veroorzaakt, en waarom het protestantisme een gevolg is van opvattingen binnen de Kerk van Rome. Het eigenmachtige verstand kreeg binnen de westerse kerk te veel ruimte, en in het verlengde hiervan ontstond het protestantisme: de “anarchie van de rede”. Het eigen, individuele oordeel is hier tot het uiterste doorgevoerd. Eenzijdig is de nadruk die de protestanten leggen op de Schrift. De Schrift maakt deel uit van de Kerk als geheel en kan niet los van die samenhang worden bestudeerd. Als alleen de Schrift wordt bestudeerd, wordt de Kerk afgewezen. Het protestantisme heeft volgens Chomjakov in Rusland geen wortel geschoten. Niet uit onwetendheid, zoals de westerlingen zeggen, en ook niet door toeval, zoals materialisten beweren. Vrijheid van onderzoek heeft in Rusland altijd bestaan, maar steeds op basis van het geloof.

Chomjakov reageerde hier vooral op wat hij om zich heen zag: allereerst een klakkeloos achter

westerse ideeën aanlopen, zonder goed te begrijpen wat ze inhielden. Die ideeën wortelen hier niet echt, zodoende ontstaat een dorre wetenschap, die geen vrucht draagt. En vervolgens een grote onbekendheid met de Russische traditie.

Rusland

En wat heeft Rusland in die visie te bieden? Het volk is een voorbijgaand verschijnsel, maar is drager van het boventijdelijke. Chomjakov schrijft bijvoorbeeld over de Russische historicus Karamzin (1766-1826). Veel van wat die schreef is aanvechtbaar, maar buiten de nauwe begrenzings van de wetenschap heeft hij de Russische geest getroffen, aldus Chomjakov.

Chomjakov gebruikt ook het woord *sobornost*, afgeleid van het werkwoord *sobrat*, ‘verzamenen, bij elkaar brengen’. Hiermee wordt de eenheid van de geloofsgemeenschap weergegeven, zonder dat de vrijheid eronder lijdt. Dit in contrast met het vrijheidsbegrip dat hij bij de westerse kerken meent aan te treffen.

Rusland is een christelijke samenleving, opgebouwd uit offers van velen, die werkten voor het algemeen heil. Met een zedelijke wetgeving, geïnspireerd door broederschap – in plaats van gebaseerd op afspraken –, bezielde door “zuiver morele beginselen, alleen begrijpelijk binnen onze geschiedenis, en totaal vreemd aan de westerse wereld”. Een zedelijke wetgeving die ook te vinden is in de sprookjes en verhalen over de edele reuzen en helden die Lermontov en Poesjkin ons tonen.

Veel duidelijker wordt het niet, en het bevredigt niet helemaal. De Russische geest is alleen door de Russen zelf te begrijpen. Dit geldt ook voor het christendom zoals hij dat onder woorden brengt. De mens is geroepen tot het dienen van de Waarheid, niet van zijn eigen armzalige waarheid, en alleen de liefde toont ons de goddelijke geheimen. Buiten hoop en geloof bestaat alleen menselijke rede en twijfel. Alleen wie zelf profeet is, kan de profetieën begrijpen. Het doet mij denken aan Origenes (3^e eeuw)¹, volgens wie de Schriften zijn te verstaan voor wie zich naar de Heer keren.

Dolf Bruinsma

¹ “Indien wij ons tot de Heer keren, waar ook het Woord van God is en waar de Heilige Geest geestelijke kennis openbaart, zal de sluier worden weggenomen en dan zullen wij met onthuld gelaat in de Heilige Schrift de heerlijkheid van de Heer aanschouwen.” (De Principiis I 1. 1,2, vert. in: Origenes II II, pp 11-12, Abdij Bethlehem, Bonheiden 1979-1980)



Meditatie

Christus van het deemoedig zwijgen

De icoon 'Christus van het deemoedig zwijgen' is vrij onbekend. Ik had hem ooit gezien in het iconenmuseum in Kampen. In 2015 zag ik hem opnieuw in de kamer waar een jonge vrouw, gestorven ten gevolge van een ongeneeslijke spierziekte, lag opgebaard. De zon scheen door het raam en deed het goud van de icoon stralend oplichten. Als een hemelse troost bij dit veel te jong gestorven leven. Ik kende deze jonge vrouw als trouwe bezoeker in haar rolstoel bij de vieringen van onze Utrechtse Byzantijnse gemeenschap Wladimirskaja. Zij had haar spaargeld besteed aan de aanschaf van deze negentiende-eeuwse Russische icoon, waarvan u hier in zwart-wit een afbeelding ziet. Een jaar later heb ik hem nageschilderd; een foto daarvan staat op de voorkant van dit nummer.

Wat zien we hier? ~ Het is Christus in de gedaante van een engel. We herkennen de vleugels. Hij draagt een rijkversierd gewaad met het hoofddekse van een bisschop. Volgens sommigen wordt hierdoor de pre-existente Logos uitgebeeld: het eeuwige Woord in God bestaande, voorafgaand aan de menswording in Jezus Christus, maar met het vooruitzicht op zijn naderend lijden. Zijn handen zijn deemoedig gekruist voor de borst. In zijn linkerhand houdt hij de symbolen van zijn kruisdood: kruis, speer en spons. In de aureool zien we een achtpuntige ster, waarvan de achtste punt niet zichtbaar is, een verwijzing naar de eeuwigheid. Op iconen die Gods Vaderschap uitbeelden zien we ook deze achtpuntige ster. De rode kleuren verwijzen naar de aarde, de donkergroene naar de hemel. Maar we zien ook de kruisbalk die naar het lijden verwijst, en gedeeltelijk ook de drie letters O Ω N [ho Oon], de aanduiding van de goddelijkheid van Christus. Op sommige iconen van Christus van het deemoedig zwijgen zijn ook de letters IX XC, afkortingen van Jezus Christus, aan weerszijde van het hoofd aangebracht, maar die ontbreken hier.

Op de boekrol lezen we de tekst: 'Hij schreeuwt niet, Hij roept niet. Op straat verheft Hij zijn stem niet. Hij zal het geknakte riet niet breken, de kwijnende vlam niet doven', woorden van de profeet Jesaja (Jes 43:2). In een andere tekst van Jesaja wordt gezegd: 'als een lam werd hij naar de slachtbank geleid, als een schaap dat stil is bij zijn scheerders deed hij zijn mond niet open' (Jes 53:7). Ook is er een verwijzing naar Psalm 141: 3: 'Zet een wacht voor mijn mond, Heer, een wachtpost voor de deur van mijn lippen.' Je kunt ook denken aan wat in de Eerste Brief van Petrus 3:4 wordt aan-geprezen: 'de innerlijke hoedanigheden van het hart, het onvergankelijk sieraad van een

zacht en gelijkmatig gemoed'. Hier gaat het over vrouwen. Het gezicht op de icoon heeft ook vrouwelijke trekken.

Christus als engel uitgebeeld ~ In de eerste eeuwen van het christendom leefde er bij christenen uit het jodendom de opvatting dat Christus moest worden gezien als de Engel van Jahweh. In het apocriefe geschrift *Epistula Apostolorum*, 'Brief van de Apostelen', van rond 140-150 n.C. wordt geschreven over Christus als de Engel der engelen. Deze brief is door de kerk als niet-orthodox afgewezen. In de Middeleeuwen was er op de Balkan een geloofsgemeenschap die Christus beschouwde als de Engel der engelen. In de 16^e eeuw verschijnen er in Rusland iconen waarop Christus als engel wordt uitgebeeld. Aanvankelijk alleen als metalen iconen, vanaf de 17^e eeuw ook op hout. Bij de discussie of deze afbeeldingen wel geoorloofd waren, werd door Makarij, metropoliet van Moskou, in de 16^e eeuw verwezen naar de tekst van Maleachi 3:11: 'Ik zal mijn bode zenden, Hij zal de weg voor Mij effenen... de Engel van het verbond naar wie jullie verlangend uitzien. Komen zal Hij, zegt de Heer van de hemelse machten.' Ook wees Makarij naar de tekst van Jesaja 9:5 waar gesproken wordt over de goddelijke raadsman, die als kind geboren zal worden.

Wat zegt ons deze icoon? Of in ieder geval: Wat zegt deze icoon mij? Een persoonlijk voorval. Toen ik deze icoon bijna helemaal geschilderd had, zag ik op het Nederlandse tv-journaal de uitkomst van het onderzoek naar de oorzaak van het neerstorten van de MH17. En hoe de Russische televisie de bewijzen van Russische betrokkenheid grof afwees. Ik werd heel erg kwaad: 'Zo worden miljoenen mensen voor de gek gehouden'. Toen draaide ik mij om en zag de bijna voltooid icoon. Het was alsof deze letterlijk tot me zei: 'Laat je niet kwaad maken, dat heeft helemaal geen zin, die Russen kunnen niet anders dan hun aandeel ontkennen'. Mijn boosheid verdween op slag.

Er is ook een traditie die deze icoon ziet als de aansporing tot het bidden van het Jezusgebed: het herhaald en in stilte bidden van de woorden: 'Heer Jezus Christus, zoon van de levende God, ontferm u over mij zondaar.' In elk geval bevordert het zien van deze icoon bij mij de innerlijke rust.

Paul Brenninkmeijer

Literatuur:

D. Krikhaar & H.G. de Graaff, *Hemelse Helpers, Engelen op ikonen*, Ikonenmuseum Kampen 2008, zie de bijdrage van Liesbeth van Es en Joost Heutink in hoofdstuk 10, 'Christus als engel', pp 119 - 125.

De heksenketel van het Midden-Oosten

Pokrof besteedt al jaren aandacht aan de situatie van de christenen in de landen van het Midden-Oosten. Met alle wederwaardigheden van christenen, maar ook van vele andere groepen in die regio van de wereld, die we al tientallen jaren haast dagelijks in het nieuws voorgeschoteld krijgen, zou men al gauw de gehele context uit het oog kunnen verliezen. Toch is



1 Syrië, begin 20^e eeuw.

die achtergrond onontbeerlijk. Hieronder biedt historicus Peter Raedts, zonder evenwel expliciet in te gaan op de specifieke situatie van de christenen, in vogelvlucht een historisch overzicht van het politieke Midden-Oosten van de laatste grote 100 jaar. En hij geeft op grond hiervan een korte, overigens niet al te rooskleurige vooruitblik in de nabije toekomst.

De verwarring in het Midden-Oosten is begonnen met de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). Vierhonderd jaar lang hadden de Ottomaanse Turken gezorgd voor een precair maar toch robuust machtsevenwicht tussen de vele volkeren, stammen en godsdiensten die over dit gebied verspreid woonden; een prestatie die, zeker gezien wat erop volgde, onze grootste bewondering verdient.

Maar in 1914 nam de Turkse regering om onopgehelderde redenen het besluit aan Duitse kant de oorlog in te gaan. Dat was zowel voor Frankrijk als voor Groot-Brittannië een grote tegenslag. De Britten vreesden dat de zeeweg naar India, die door het Suezkanaal liep, nu in groot gevaar kwam en de Fransen zagen hun

ambities om via de christenen in het Midden-Oosten een Frans koloniaal imperium in Syrië, Libanon en Palestina te vestigen gedwarsboemd. Beide landen waren het er roerend over eens dat daarom aan de Turkse heerschappij over het Midden-Oosten een einde gemaakt moest worden.

Westers dubbelspel

Daartoe namen de Britten contact op met de sjarief van Mekka, Hoessein, wiens familie al eeuwen over de heilige stad regeerde. De Britse regering opende in 1916 de onderhandelingen met Hoessein, via de bemiddeling van de kolonel T. E. Lawrence (of Arabia), en beloofde de sjarief een Arabisch koninkrijk dat zich over het hele Midden-Oosten uit moest gaan strekken, met Damascus als hoofdstad, als hij nu tegen de Turken ten strijde zou trekken. In 1918 veroverden Hoesseins troepen na een succesvolle strijd aan de zijde van de Britten Damascus en nu eiste Hoessein de troon op die hem beloofd was.

Maar toen bleek dat de Fransen en Britten achter Hoesseins rug om andere plannen gemaakt hadden. In 1916 hadden beide landen in het geheim het Sykes-Picotverdrag afgesloten, waarin zij overeenkwamen dat het hele Midden-Oosten gesplitst zou worden in een Britse

invloedsfeer (Palestina, het latere Jordanië en Irak) en een Franse (Syrië en Libanon). Het enige waarop daarbij gelet werd was dat de oliebronnen gelijkmatig over beide landen verdeeld moesten gaan worden. Noch de belangen van de verschillende volkeren en godsdiensten, noch eeuwenoude tradities werden meegewogen. Het machtsevenwicht in het Midden-Oosten raakte hierdoor permanent verstoord, tot op de dag van vandaag. Wat het allemaal nog erger maakte was de belofte van de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Balfour, aan de zionistische beweging in 1917 om in Palestina ruimte maken voor een 'national home' voor het Joodse volk. Met andere woorden Groot-Brittannië en Frankrijk beslisten over de toekomst van het Midden-Oosten zonder ook maar een enkele van de bewoners te raadplegen of ten minste met hun belangen rekening te houden. Palestina kon een tehuis voor de Joden worden, omdat het, zoals dat heette, een 'land zonder volk' was dat gegeven werd aan een volk zonder land.

Turkije als winnaar

Ook tijdens de vredesbesprekingen in Versailles in 1919 vonden de volkeren van het Midden-Oosten geen gehoor. De Egyptische delegatie werd weggestuurd en verwezen naar het ministerie van koloniën in Londen. Sjarief Hoessein en zijn zoons waren ook niet welkom, alles werd geregeld door Groot-Brittannië en Frankrijk. Ironisch genoeg was er eigenlijk maar één winnaar en dat was Turkije. Het Ottomaanse Rijk werd weliswaar ontbonden, een immens verlies voor de Turken, maar in het overgebleven gebied in Anatolië slaagden de Turken er onder Kemal

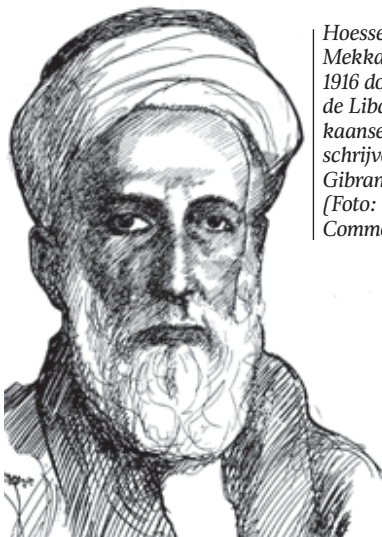
Atatürk in alle minderheden te verdrijven, waaronder twee miljoen Grieken, en in plaats daarvan een sterke, homogene nationale staat te vestigen naar westers model. In 1923, in het Verdrag van Lausanne, moesten de westerse mogendheden zich bij deze door de Turken gecreëerde feiten neerleggen. Het loonde blijkbaar je lot in eigen handen te nemen, maar dat is geen van de andere staten in het Midden-Oosten gelukt.

Tot mislukken gedoemd

Niet dat Syrië, Irak, Palestina en Egypte behandeld werden als een soort van Afrikaanse koloniën; in al deze landen werd een vorm van parlementaire regering ingevoerd naar westers model. Maar dat was van tevoren tot falen gedoemd, want ten eerste gebeurde het allemaal onder streng toezicht van Groot-Brittannië en Frankrijk, de Britse 'high commissioners' hadden altijd het laatste woord, en ten tweede ontbrak de basisvoorwaarde van een werkend parlementair systeem: een homogene en eensgezinde bevolking, zoals Atatürk die in Turkije wel had gecreëerd. De meest spectaculaire voorbeelden van dit falen waren Irak en Palestina. Vanaf het allereerste begin was Irak verscheurd tussen sjieten, soennieten, Koerden en de verschillende christelijke groeperingen, en die onrust duurt nog steeds voort. In 1919 hield een Amerikaanse commissie (King-Crane) een enquête onder de inwoners van Palestina, waaruit bleek dat negentig procent van alle Palestijnen onder geen voorwaarde Joodse kolonisten wilde toelaten. Toen besloot men maar om de resultaten niet te publiceren. Al in 1920 waren er bloedige rellen in de oude stad van Jeruzalem, daarna was er voortdurend gewelddadige onrust, zoals in Hebron in 1929, toen daar de hele Joodse gemeenschap werd uitgeroeid. In de jaren 1936-1939 culmineerde die onrust in een opstand van de hele Arabische bevolking tegen het Brits gezag. Zo bloedig ging het er in Syrië niet aan toe, maar het Franse besluit om in de Libanese bergen van Syrië een christelijke republiek te vestigen, veroorzaakte ook grote onrust.

Succesvol Jordanië

Het Arabische koninkrijk dat de Britten sjarief Hoessein beloofd hadden, was er niet gekomen, maar op voorstel van Churchill werd de Britse invloedsfeer verdeeld in twee koninkrijken, waarvan de twee zoons van Hoessein tot koning benoemd werden: Faisal in Irak en Abdoellah in een gebied dat van Palestina was afgesplitst en dat nu Jordanië ging heten. Palestina zelf bleef



Hoessein, sjarief van Mekka. Tekening uit 1916 door de beroemde Libanees-Amerikaanse schilder en schrijver Khalil Gibran. (Foto: Wikimedia Commons)



Vnr Lloyd George, Clemenceau en Woodrow Wilson, de regeringsleiders van resp. Groot-Brittannië, Frankrijk en de VS op weg naar de zogeheten Vredesconferentie van Versailles.

onder direct Brits bestuur. Het opvallende is dat Jordanië alle problemen van de andere staten bespaard zijn gebleven. Sinds zijn stichting in 1923 is de Jordaanse staat altijd een oase van rust geweest, een rust die zelfs niet verstoord is door de burgeroorlog in Syrië en de stichting van de IS-staat. Dat heeft verschillende redenen. In de eerste plaats was de bevolking van het gebied dat nu Jordanië ging heten, wel tussen talloze bedoeïenenstammen verdeeld, maar zij hadden gemeen dat zij allemaal soennieten waren. Hun nieuwe vorst Abdoellah was een lid van de Hasjemitische familie, waarvan gold dat zij rechtstreeks afstamde van de profeet Mohammed. Dat gaf hem vanaf het begin een aanzien dat geen enkele andere vorst in het Midden-Oosten genoot. Bovendien deed Abdoellah wat de Britten en de Fransen hadden nagelaten: hij ging in intensief overleg met alle stamhoofden en wist zo het fundament te leggen van een homogene nationale staat. De vuurproef van Jordanië kwam in 1970, toen de tweehonderdduizend Palestijnen die in 1967 na de bezetting van de Westoever door Israël gevlucht waren naar de overkant van de Jordaan, in opstand kwamen tegen de Jordaanse koning Hoessein, de kleinzoon van Abdoellah. Het bedoeïenenleger schaarde zich als één man achter de koning en

wist binnen enkele dagen aan de opstand een einde te maken, zij het op zeer bloedige wijze; de episode staat daarom bekend als de Zwarte September. Daarna integreerden de Palestijnen die in Jordanië waren gebleven zeer snel in de Jordaanse staat, met name de christenen, die nu een van de welvarendste bevolkingsgroepen van Jordanië uitmaken.

Palestina/Israël

Na de Tweede Wereldoorlog was de tijd van Frankrijk en Groot-Brittannië voorbij. Zij waren zo verzwakt door de oorlog dat zij hun greep op het Midden-Oosten helemaal verloren. Dat begon in 1948 toen het Britse leger een vernederende nederlaag leed tegen de Joodse kolonisten in Palestina. De Britten werden verdreven en op 14 mei 1948, de dag dat de laatste Britse troepen Haifa verlieten, riep David Ben Goerion de republiek Israël uit, de eerste onafhankelijke Joodse staat sinds de dagen van de Makkabeeën (2^e eeuw v.C.). Dat was een triomf voor de Joden, maar voor de politiek in het Midden-Oosten vormde deze dag het begin van een etterend conflict waarvan het einde nog steeds niet in zicht is.

Egypte

In Egypte kwam het einde in 1952, toen kolonel Gamal Abdoel Nasser koning Faroek van de troon stootte en zichzelf tot president van Egypte uitriep. Deze staatsgreep van het leger betekende ook het einde van de oude Egyptische elite, die te Brits gezind geacht werd, en teveel gecollaboreerd leek te hebben met de koloniale machthebbers. Hun grondbezit werd verdeeld onder de boeren en Nasser begon steeds meer steun te zoeken voor zijn sociale en politieke beleid bij de Sovjet-Unie. Nog één keer probeerden de Britten en de Fransen hun macht te laten gelden, toen Nasser in 1956 het Suezkanaal nationaliseerde en ook daar de Britten verdreef. Samen met Israël probeerden Britse en Franse troepen de Suezkanaalzone te heroveren. Dat liep echter uit op een verpletterende nederlaag, toen de Amerikaanse president Eisenhower liet weten dat hij, als ze met hun plan doorgingen, zich gedwongen zou zien alle Britse ponden in Amerikaans bezit te verkopen, en zo een inflatie zou veroorzaken, waardoor Groot-Brittannië aan de bedelstaf zou raken. De actie werd afgelast. Daarna is er van Frankrijk en Groot-Brittannië nooit meer iets gehoord in het Midden-Oosten.

Irak en Syrië

De politiek in Irak en Syrië volgde na de oorlog ongeveer hetzelfde scenario als in Egypte. Ook in deze beide landen kwamen na staatsgrepen de militairen aan de macht. In Irak werd in 1958 de koning, Faisal II, vermoord, waarna het bestuur in handen kwam van het leger, dat onmiddellijk iedere vorm van parlementair bestuur afschafte en verving door een militaire dictatuur. De laatste dictator in deze reeks was Saddam Hoessein. Ook in Syrië kwamen de militairen aan de macht, hetgeen op den duur uitliep op het bewind van de alawitische familie Assad, die het land tot op de dag van vandaag in haar greep houdt. In beide landen werd, net als in Egypte, het Westen steeds meer gewantrouwd en voor financiële en technische hulp wendden beide regeringen zich tot Moskou, dat zodoende een grote invloed verwierf in het hele Midden-Oosten, met uitzondering van Jordanië en Israël. De grootste technische prestatie, die door de Sovjets gefinancierd was, was de bouw van een dam in de Nijl bij Assoean, die ervoor moest zorgen dat de Egyptenaren voortaan het hele jaar over water konden beschikken en niet langer hoefden te wachten op de periodieke overstroming van de Nijl. Het bleek een ecologische catastrofe in de maak.

Islamisme als verzet en alternatief

De bevolking van de landen van het Midden-Oosten bleek met de nieuwe communistisch gezinde militaire machthebbers al even ongelukkig als met de door het Westen gesteunde vorsten en presidenten daarvoor. Al in 1954 pleegden de Moslimbroeders in Egypte een aanslag op president Nasser, die mislukte, maar in 1981 slaagde diezelfde fanatieke groep erin president Anwar Sadat te vermoorden.

In 1982 kwamen de Moslimbroeders in Syrië in opstand. President Assad sr. sloeg die opstand neer door het centrum ervan, de stad Hama, te omsingelen en daarna met de grond gelijk te maken. Daarbij vielen twintigduizend doden. Het werd steeds duidelijker dat noch het westers parlementarisme, noch een communistische dictatuur door de bevolking geaccepteerd werd als wettige regering. Bovendien viel de Sovjet-Unie in 1989, waardoor er ineens geen geld en hulp meer richting Egypte, Irak en Syrië kwam. Maar was er een alternatief?

Dat was er eigenlijk al sinds tien jaar. In 1979 werd de sjah van Iran, de laatste van de door het Westen gesteunde vorsten in het Midden-Oosten, verdreven en Iran werd omgevormd tot een isla-

mitische republiek onder leiding van de sjiiitische geestelijkheid, de ayatollahs. Bij vrije verkiezingen bleek dat een overweldigende meerderheid van de bevolking deze staat steunde, en zij doet dat bijna veertig jaar later nog steeds. In Iran bleek dat het islamisme mogelijkheden bood die noch het democratisch liberalisme, noch het communisme hadden kunnen bieden.

In Afghanistan in de jaren '80 bleek evenzeer dat alleen de islamistische strijders in staat waren om de Russen, die in 1979 het land waren binnengevallen, te verdrijven. En ook in Libanon waren het de islamisten van Hezbollah die het meest effectieve verzet boden tegen de Israëlische troepen. Bovendien was het zo in vrijwel alle landen van het Midden-Oosten dat alleen islamistische bewegingen, zoals de Moslimbroeders, zich bekommerden om de zorgen van de gewone bevolking: zij lenigden de armoede, richtten ziekenhuizen op en bouwden scholen. Bij de eerste vrije presidentsverkiezingen in Egypte in 2012 behaalde de kandidaat van de moslimbroeders, Morsi, dan ook een ruime meerderheid van de stemmen. Hij werd een jaar later toch afgezet door het leger, maar het lijkt mij duidelijk dat uit de verkiezingsuitslag in Egypte blijkt dat grote delen van de bevolking in vrijwel alle landen van het Midden-Oosten in het islamisme de enige mogelijkheid zien om tot een rechtvaardig bestuur te komen. Of dat ook vrede zal brengen is nog maar helemaal de vraag. De islamisten zijn tot op het bot verdeeld en zij blijken niet in staat tot eensgezinde actie te komen. Het bloedvergieten tussen moslims onderling heeft huiveringwekkende vormen aangenomen en er lijkt voorlopig geen einde aan te komen.

Zelf zie ik het somber in. Europa heeft een soortgelijk religieus conflict meegemaakt in de 17^e eeuw, de zogenoemde Dertigjarige Oorlog (1618-1648), en die kwam pas ten einde toen alle partijen volkomen uitgeput waren en niet meer verder konden. Ik vrees dat het in het Midden-Oosten dezelfde kant zal opgaan, maar zolang de oliestaten geld blijven geven, zal dat einde voorlopig op zich laten wachten.

Peter Raedts

Prof. dr P. J. G. M. Raedts is emeritus-hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen en houdt zich bezig met de geschiedenis van het christendom in het Midden-Oosten.

Byzantijnse liturgie XVI: Begravenis

De begravenisgebruiken in de Byzantijnse traditie zijn een prachtig voorbeeld hoe emotie en verdriet een rituele vorm krijgen. Dat geeft troost en helpt de nabestaanden in het gevoel dat de kerkgemeenschap hen draagt. Ook de zang, in zwaar mineur, onderstreept deze droefheid. Het begint al kort na het sterven. Met een korte dienst, die eigenlijk het laatste deel is van de begravenisdienst, wordt de overledene gegroet en dan in de kist gelegd. Op het voorhoofd komt een band met de afbeelding van de Deisis (Christus, Maria en Johannes de Voorloper) en de tekst 'Heilige God, heilige Sterke, ...'. Dan wordt het lichaam naar de kerk gebracht en geplaatst in de narthex of voor de iconenwand. In Rusland is het heel gewoon dat in de narthex meerdere gestorvenen wachten totdat voor hen de begravenisdienst begint. De begravenisdienst lijkt in opbouw sterk op de nachtwake van de Grote Vespers op zaterdagavond met zijn canon en oden. De termen die in gebruik zijn weerspiegelen deze vergelijking nog: *panihyda* (letterlijk 'hele-nacht-dienst') en ook *parastas* ('wake', bij de Grieken), en *litia* (gebedsprocessie uit de Grote Vespers). Deze begravenisdienst wordt soms al 's avonds gevierd, of gedeeltelijk, en men gaat de volgende dag verder. De teksten variëren naargelang de gestorvene een priester is, een leek, een kind, of een monnik, en of de dienst in de Paastijd valt.



In de dienst staat de gestorvene centraal in zijn of haar zoeken naar redding. De teksten zijn dus heel persoonlijk, waarbij de overledene als het ware zelf aan het woord is: 'Gezegend zijt Gij, o Heer, leer mij uw gerechtigheid', of 'Ontferm U over uw dienaar' en 'Schenk rust aan de ziel van uw dienaar N.' of 'Gij hebt mij gewaardigd uw icoon te zijn... breng die gelijkenis weer in mij terug'. Deze persoonlijke sfeer wordt nog onderstreept doordat de dienst wordt gevierd terwijl de overledene in een open kist ligt. Als dit tenminste volgens de burgerlijke wetten mag. In Frankrijk is dat verboden. Uiteraard klinken in deze dienst ook de Zaligsprekingen met hun refrein: 'Gedenk mij, o Heer, als Gij gekomen zijt in uw koninkrijk'. Een bijzonder emotioneel moment is het lied van de laatste kus: 'Kom broeders en zusters om de laatste kus aan... te geven. Hij / zij heeft ons verlaten en is op weg naar het graf... Waar zijn ze nu? Familie, vrienden, wij;

een muur staat tussen ons. Laten we dan bidden tot de Heer; dat hij/zij rust vindt in Hem... Zeg ons, broeder/ zuster, waar ga je heen? ... Ik ga naar Vader, God, om voor hem alleen te staan... Bidt voor mij, dat Hij goed voor mij zal zijn, dat hij recht doet aan mijn kleinheid... Blijf bidden bij Christus God, ... dat ik rust en vrede vind in Zijn licht.'

Hierna gaat men naar het kerkhof, als het kan nogmaals 'Heilige God...' zingend. Met een kort gebed (de kleine *panihyda*) sluit men af, uitnodigend tot 'eeuwige gedachtenis'.

Johan Meijer CSsR

De band op het voorhoofd van de overledene: Christus, omringd door Maria en Johannes de Doper, en in het Kerk-slavisch het zogeheten trisagion: 'Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke, ontferm U over ons. (Foto: J. Meijer)

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

